

МИСТЕЦТВО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

УДК 7.01

Оксана Петрів, кандидат філософських наук,

доцент кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

МИСТЕЦТВО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано мистецтво як універсальну форму відображення людського буття, висвітлено специфіку мистецтва різних історичних епох. З'ясовано, що мистецтво є виявом духовного буття людини, з первісних часів воно виявляє духовну сутність людини, компенсуючи таким чином неповноту людського буття.

Ключові слова: мистецтво, креативність, мова мистецтва, художня творчість, духовне життя.

Літ. 10.

Постановка проблеми. Мистецтво є особливим явищем людської культури. Сутність його полягає в тому, що основою мистецтва є життєво значущі переживання людини, що виявляються у різних формах мистецтва. Через мистецтво людина виражає свої думки, почуття, знання. Завданням реципієнта є вміння “прочитати”, зрозуміти той чи інший мистецький твір. Мистецтво завдяки тому, що воно передає інформацію реципієнтові, робить людську життєдіяльність справжньою реальністю, життям, відродженням у різних мистецьких формах. Універсальність мистецтва як засобу збереження життєдіяльності з віками не тільки не втратилась, а, навпаки, зросла, оскільки з'явилися нові види та жанри мистецтва. Стали різноманітнішими художньо-відображувальні засоби, а тому і життя суспільства, людини стало можливим втілити у мистецтві багатогранніше та досконаліше. Однак мистецтво не створює копію дійсності, його предметом є цінність людського буття, те, що розвиває в індивіді його людську сутність, в цьому полягає особлива значимість мистецтва.

Аналіз останніх досліджень. Мистецтво як універсальна форма відображення людського буття є предметом дослідження культурологів, мистецтвознавців, філософів. В. Татаркевич у праці “Історія шести понять” здійснив аналіз видів та жанрів мистецтва, історію класифікації мистецтв. С. Черепанова дослідила світоглядно-естетичні засади стильової трансформації мистецтва. О. Рудницька, висвітлюючи гуманістичний зміст української художньої культури, стверджує, що саме мистецтво дає можливість людині піднятися від повсякденності до широких творчих узагальнень почуттів та думок, стати трампліном для усвідомлення істини.

Мета статті – дослідити мистецтво як універсальну форму відображення буття людини, проаналізувати специфіку мистецтва різних історичних епох.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво є виявом духовного буття людини. З первісних часів воно виявляє духовну сутність людини, компенсуючи таким чином неповноту людського буття, і робить це особливим способом – з допомогою художньої мови. Будучи образно-символічним за своєю суттю, мистецтво дає можливість кожному реципієнту “читати” той чи інший мистецький твір у численних варіантах. Сергій Аверинцев стверджує, що “сміслова структура смислу багатшарова і розрахована на активну внутрішню роботу реципієнта” [1, 179]. В. Скуратівський зазначає, що “відповідним чином мистецький твір у всьому часовому діапазоні художньої творчості постає передовсім як особливий інформаційний процес надзвичайної смислової місткості [7, 380].

Характер сприйняття і розуміння художнього твору залежить від рівня підготовленості реципієнта, його психологічних, індивідуально-емоційних особливостей, світогляду. Мову мистецтва може розуміти кожний, не залежно від того, якими етнічними мовами він володіє. Г.-Г. Гадамер стверджує, “що не тільки в мовлення та в письмо, але й в усі людські творіння увійшов “смісл”, і в тому, щоб вчитати його, й полягає герменевтичне завдання” [2, 103].

Сутність людини виявляється саме у креативності – творчій діяльності. Людина має потребу повсякчас творити, створювати нове. Починаючи з епохи первісності людина виявляла свій внутрішній світ у художній творчості, про що свідчать взірці первісного образотворчого мистецтва. “По-старому неспокійна людина хапається клаптика теплої землі й високого неба,

МИСТЕЦТВО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

щоб відчувати точку опори, щоб знайти на мить саму себе і спробувати щось у собі досягнути”, – стверджує Євген Сверстюк [5, 35]. Творчість вимагає від людини координації всіх моральних сил, і цей виплеск активності благотворно (цілюще) діє на психіку людини, а отже і на її фізичне здоров'я.

У художній культурі відбувається самовираження особистості, розкривається можливість для людини реалізувати свої творчі потенції у різних видах мистецтва. У мистецтві естетичними засобами виражено духовний і моральний досвід людства, – стверджує Валерій Скотний [6, 156]. Як зазначає Лариса Левчук, у мистецтві створюється і зберігається для нащадків своєрідний “духовний портрет” тієї чи іншої історичної епохи. Нашим завданням є вміння “прочитати” той чи інший “духовний портрет” епохи. Саме мистецтву, яке задовольняє універсальну потребу людини – осягнення навколишньої дійсності у різних формах людської чуттєвості, належить провідна роль у розвитку культури людства. Завдяки мистецтву людина пізнає себе, а також віднаходить дорогу до інших, відчуває єдність людської долі [3, 196]. Мистецтво було і залишається одним із найважливіших чинників духовного життя людства. Воно стимулює творчу діяльність, збагачує життя людини емоційними переживаннями та роздумами. Мистецтво вчить віддаватися миттєвим враженням і протиставляється пошукам якогось зиску. У давнину утвердилася думка, що мистецтво, розважаючи, повчає. Владислав Татаркевич зазначає, що твори мистецтва “з одного боку розкривають внутрішнє життя мистця, з другого – пробуджують внутрішнє життя споживача. Пробуджуючи споживача, не тільки дають йому задоволення, а й зворушують його, вражають, стрясають, збагачують його життя” [8, 39].

Досі не вдалося виявити початок мистецтва. Ніхто не зміг зафіксувати такого моменту, коли людина вже є, а мистецтва ще немає. Знаходячи рештки найдавнішої людини, учені знаходять разом із невміло обробленими знаряддями праці і перші невмілі, але чимось дуже привабливі твори мистецтва. Мабуть, уже первісна людина відчувала не тільки біологічну (матеріальну) потребу, а й потребу в прекрасному (естетичному). Навіть найдавніша людина любила усе гарне, була здатна милуватися красою природи і хотіла сама, своїми руками зробити щось гарне. Очевидно, кожне життя перероджується безпосередньо у мистецтво, – вважає дослідник культури Михайло Кушнір, – а стосунок до краси є безпосереднім виразом повноти нашого життя [3, 192].

Звісно уявлення про красу з часом змінюються. Те, чим милується людина, особливо якщо йдеться про нею ж такі створені речі, є дуже показовим: свідчить про її рівень, смаки, духовний розвиток, а також про її належність до певної культури. Первісна людина любить яскраве і строкате (кожен підліток проходить через етап такого смаку), людина із більш розвиненими смаками надає перевагу вишуканій, неясковій красі. Кожна епоха, яка є одночасно й етапом у розвитку культури, залишила нам свої естетичні цінності, тобто свої уявлення про прекрасне: що є прекрасним, а що таким не вважається. Кожна епоха створила свій естетичний ідеал, або еталон краси: взірць найпрекраснішої картини природи і взірць найпрекраснішої людини. Порівнюючи картини художників різних епох, переконуємось, що уявлення про прекрасне змінюється. Звісно, і те, що сьогодні здається взірцево прекрасним, завтра може видатись негарним, навіть вульгарним. Як правило, більшість людей виявляє смаки і вподобання свого часу. Якщо ж людина починає свідомо формувати свої вподобання, не просто чимось милується, а й думає над тим, чому це гарно, чи насправді це гарно, чи це лише для мене гарно, вона духовно розвивається, збагачується духовно, сама стає творцем прекрасного, навіть творить нові взірці краси. “Відчуття краси веде власне до поглибленого охоплення себе самого як рівного іншим людям, та однак, відмінного від них, а в дальшій перспективі дозволяє бачити життя як досвід людської долі, пізнання її ласки і її гніву під час особистої земної мандрівки, в якій нас ніхто, від народження до смерті, заступити не може. Те, що людське, і те, що наше приватне, стає нероздільною цілістю” – стверджує дослідник культури Михайло Кушнір [3, 196].

Художня культура – це світ людини. З формального боку художню культуру утворює сукупність художніх цінностей, а також певна система їх відтворення та функціонування. У художній культурі людина відображає цінності – те, що має смисл для людини. Категорія цінності утворюється у людській свідомості через порівняння. Таким чином формується ціннісне ставлення людини до світу, людина розглядає усі предмети і явища з погляду важливості і значимості. Цінності пронизують життя людини у цілому, у всіх її проявах. Цінності не швидкоплинні, вони зорієнтовані на майбутнє. Духовні цінності ми розглядаємо як найбільш стабільний гуманістичний чинник культури. Філософ Валерій Скотний стверджує, що мистецтво практично “вводить” людину у світ

МИСТЕЦТВО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

цінностей [6, 156]. Уміння орієнтуватися в ієрархії цінностей, їх смислів і значень свідчить про духовну зрілість людини. У цінностях художньої культури людина відображає емоції і почуття, думки і мрії. Загальноприйнятими цінностями є добро, мир, любов, дружба, вірність, правда, щастя, доброзичливість, кохання, патріотизм, гуманізм.

Витвори художньої діяльності первісних часів свідчать про загальнолюдську потребу у створенні краси та досконалості як необхідної частини людського буття. Найдавнішими пам'ятками художньої культури є печерний і наскельний живопис, скульптурні зображення тварин та людей з каменю, рогу, кістки, глини, гравірування на кістці. Давня людина формувала свій духовний світ через пізнання і спостереження природи, світу звірів, бо їх людина розуміла у цей період краще, ніж себе. Давня художня творчість попри її утилітарність була пов'язана із духовним пластом людини, була орієнтованою на подолання тваринності й забезпечення вияву суто людського начала.

Античне мистецтво підпорядковувалось стрижневій лінії еллінської культури – пошуку людської досконалості. Почуттєва сфера мистецтва виявила ставлення давніх греків до світу. Греки максимально уникали художнього досвіду інших народів, орієнтуючись на власні духовні домінанти, передусім на пошанування життя. Високі надбання добре відомого грекам єгипетського мистецтва, яке базувалося на культурі смерті, залишилися поза межами грецької культурної традиції. Скульптура стала тим видом мистецтва, можливості якого давали змогу найповніше відобразити загальноеллінське духовне кредо. Її становлення сповнене відтворення сповненого життєвих сил одухотвореного людського тіла. Вже у скульптурі періоду архаїки чільне місце посідає зображення людини. “Визначальними естетичними ознаками людини греки вважали досконалу і гармонійну тілесність. В античності панувала абсолютизація чуттєво-естетичної форми, що зумовило увагу до гімнастики, провідне становище мистецтва скульптури, розвиток скульптурного мислення”, – зазначає Світлана Черепанова [9, 46]. Грецькі скульптори намагаються оволодіти правильною побудовою тіла людини, навчитися передавати рух. Грецького скульптора надихало прагнення дати адекватний образ людини як тієї цілісності, де в органічній єдності співіснують духовне і тілесне.

У Давньому Римі отримав поширення скульптурний портрет і саме в ньому виявилася

своєрідність римського мистецтва. Римський скульптор не створював ідеалізованого зображення в портреті, а зображував конкретних осіб з підкресленням портретної схожості. Римський художник намагався відшукати саме людську неповторність, прочитати за виразом обличчя, за пластикою тіла перипетії людської долі. Це, звісно, вимагало глибокого розуміння життя в усій його складності. У римському портреті розкривається перед нами дух Стародавнього Риму у всіх його аспектах і протиріччях. Римський портрет – це ніби сама історія Риму, переказана в обличчях.

Мистецтво Середньовіччя майже повністю було підпорядковане релігії. Церква була головним замовником творів мистецтва. Розвивалось мистецтво іконопису. У живописі і скульптурі домінували біблійні сюжети. Високої досконалості досягла духовна музика. Мистецтво перетворюється на символ потойбічного. Церква розуміла силу мистецтва, його великий вплив на маси і ставилася до нього як до священного писання для неграмотних, головне завдання якого було залучати до віри і підпорядковувати їй. Особливістю середньовічного мистецтва є близькість до народної творчості, та й створювалось воно руками простого люду – ремісниками. Середньовічне мистецтво відкинуло античний ідеал гармонійно розвиненої людини, прекрасна зовнішність якої вмщувала у собі силу духу і світлий внутрішній світ. Середньовічні майстри відобразили в людині багатство внутрішнього світу, пристрасні душевні поривання, почуття, переживання. “У середньовіччі мистецтво було безпосереднім вицвітом життя, природним виразом і побудником релігійності, невідлучним складником ремісничого хисту, потребою лицарського серця на полі бою і в любовних стараннях”, – зазначає Михайло Кушнір [3, 188]. В епоху Середньовіччя особливий розвиток мала архітектура, що синтезувала і значною мірою підкорила собі всі інші просторові мистецтва. Найвищим досягненням світового мистецтва були романський і готичний стилі середньовічної західноєвропейської архітектури.

До визначних і самобутніх явищ світової художньої культури належить мистецтво Київської Русі. У ньому відобразилися погляди на світ, усвідомлення давньоруською людиною своєї сутності. Значного розвитку набула архітектура, монументально-декоративний розпис, іконопис, література. Мозаїки і фрески розкішних храмів Київської Русі славилися на весь світ, дивуючи неперевершеною красою [4, 56].

Ідеалом Відродження стала універсальна

МИСТЕЦТВО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

людина, яка створювала сама себе. Людина як творча особистість почала вважатися центром світобудови. На зміну теоцентризму прийшов антропоцентризм – сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту. Ренесансний гуманізм та антропоцентризм зумовили розвиток мистецтва. Основним об'єктом зображення у мистецтві стала людина, творчість якої гуманісти якої розглядали як найвищу цінність мету буття. Мистецтво є головним досягненням епохи, воно найяскравіше віддзеркалює образ ренесансної культури, її душу. Картина світу епохи Ренесансу відрізнялася від середньовічної насамперед тим, що в ній поруч із Богом було поставлено людину. Людина була утверджена як така, що здатна творити. Творча здатність людини стала духовною суттю епохи.

Митець Відродження по-новому відчув, побачив світ, він побачив себе на землі, тому хотів освоїти світ як реальну арену своїх дій. Італійське образотворче мистецтво – класичне уособлення закономірностей європейської ренесансної культури. Особливо це стосується періоду Високого Відродження. Мистецтву Високого Ренесансу притаманні тенденції синтезу і узагальнення. У творах художників провідним став збірний ідеальний образ ідеально прекрасної людини, досконалої фізично і духовно. Особливо виразно виявився ренесансний антропоцентризм. Основним об'єктом художнього втілення став образ окремої людської особистості. Образ колективу, людських мас залишився поза увагою митців.

На розвитку європейського мистецтва Нового часу позначилася криза ренесансних уявлень про гармонійну особистість та ідеальне суспільство. Якщо для Відродження характерна віра в цілісну людину та гармонію світу, то в нову добу людина у мистецтві постає суперечливою, вона переживає складні драми і постійну боротьбу у власній душі, вагається між почуттями, пристрастями і бажаннями та обов'язком і вірою. Світ у людських уявленнях теж втрачає єдність і гармонійність. Він прекрасний у своїй безмежності, але що таїть у собі ця безмежність – невідомо. Цей складний і суперечливий світ сповнений реального трагізму, боротьби різних начал і стихій. Якщо у культурі епохи Відродження панував життєствердний пафос, то в XVII ст. митці відчували гостроту нерозв'язаних конфліктів. Діячі Ренесансу поетизували людину, возвеличували її, представники ж культури Нового часу показували людину у більш реальному плані, намагалися проникнути в її духовний світ, відобразити боротьбу, що точиться в людській

душі. На відміну від мистецтва Відродження, де переважало відчуття особистої свободи людини, в культурі XVII ст. героям доводилося постійно боротися із залежністю від Бога та ірраціональних сил, чинити опір прихованим у душі пристрастям, середовищу, обставинам. У творах гуманістів епохи Відродження центральне місце посідала людина, тоді як зображення її оточення мало другорядне значення. У XVII ст. зростає роль довкілля (природного чи соціального), воно постає не просто фоном для зображення життя людини, а сферою її буття, місцем, де відбуваються великі драми й зіткнення. Митці Відродження сприймали світ статичним і незмінним. А діячі культури У XVII ст. зображували явища в постійному русі й мінливості їхніх форм.

Справжнім художнім переворотом, який відбувся у Європі наприкінці XVIII – на поч. XIX ст., став романтизм. Романтизм утвердив цінність людської особистості, багатство її внутрішнього світу, право на вільне життя, здатність одухотворювати світ. Водночас романтики змінили ставлення до дійсності. Протиставляючи їй більш досконалий та гармонійний світ (ідеальний світ романтичного героя), вони разом з тим прагнули досягнути таємниці буття, вічного руху, що відбувається в історії, природі, суспільстві. У надрах романтизму зародився модернізм. Логіка розвитку романтизму закономірно зумовила становлення модерністського світовідчуття. Від романтизму модерністи взяли пріоритет чуттєвого начала, утвердження цінності особистості, її здатність до творення нових світів.

Принципово нове бачення людини і мистецтва зумовило виникнення модернізму. Нове мистецтво утверджується як мистецтво синтезу, що знайшло свій вияв передусім у взаємодії різних його видів. Глибокий психологізм, заглиблення у психічні процеси особистості стали визначальною рисою модерністських творів.

Зробивши людину центром зображення, модерністи намагаються розкрити проблеми духовного буття, співвіднести їх із загальним розвитком людства. Також вони висувають і принципово нове розуміння сутності й призначення мистецтва. Мистецтво тепер сприймається як єдина сила, здатна досягнути духовний зміст світу й людини, як засіб творення нового світу – художнього, як провідник Краси й Істини, як осяяння й одкровення, інтуїція і прозріння. Вищим знанням модерністи проголошують не науку, а художню творчість, здатну одухотворити світ і відкрити небачені глибини індивідуального життя.

Культурним виявом сучасності став постмодернізм. Постмодернізм як світогляд

МИСТЕЦТВО ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

намагається пережити, подолати традиційність способу нашого життя не через заперечення і відмову від нього, а, навпаки, об'єднуючи, всотуючи в себе всі його непримиренності і протилежності. У постмодернізмі немає конфронтацій між напрямками. Саме у постмодернізмі усі, навіть ворожі, напрямки органічно доповнюють новий світогляд. З одного боку у постмодерні присутнє розчарування результатами цивілізації, з іншого – установки на новаторство, намагання скористатись усім попереднім досвідом, включити його до сучасної культури. Характерною рисою постмодернізму є еkleктизм – поєднання різноманітних поглядів, теорій, напрямків, стилів. Найсуттєвішою рисою постмодернізму є перехід від класичного антропоцентричного гуманізму до універсального гуманізму, що обіймає все живе – людину, природу, Всесвіт. Відмова від європоцентризму та етноцентризму сприяє перенесенню уваги на весь світ, звідси – релігійний, культурний, екологічний екуменізм.

Характерною рисою постмодерністської культури є іронія, насміхання. Оскільки світ уявляється складним, хаотичним, багатоманітним, тому кращий спосіб його засвоєння – ігровий, естетський.

Характерною ознакою сучасного мистецтва є не створення шедевра, а винахід нової концепції світу, незвичайного погляду на речі. Тому на виставках сьогодні, у театрах сьогодні більше колег, ніж глядачів. Творці нового світу мистецтв приходять сюди у пошуках нових алгоритмів. Сучасний культурний плюралізм, гонитва за успіхом і грішми призводить митця до атрофії творчості. З іншого боку тільки у творчості людина є вільною від умовностей, регламенту. Тільки у творчості можна бути відносно вільним від політики тощо. Видатний філософ Карл Ясперс стверджує, що мистецтво “у всі часи є чимось куди більшим, аніж естетичним, воно вміщує і несе в собі усяке духовне, ідейне, релігійне” [10, 75].

Значення художньої культури у сучасному світі неухильно зростає, оскільки протистояти явищам бездуховності, зневаги до мистецьких надбань людства можна лише шляхом вдосконалення творчих потенцій суспільства, усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей і розуміння перспективи гуманітарного розвитку людства.

Висновки. Мистецтво прагне глобального осмислення світу, розв'язання загальносвітових проблем. Завдяки інтуїції художник може передбачити, образно уявити майбутнє. Мистецтво розглядається як своєрідний канал

зв'язку, як знакова система, що несе інформацію. Мистецтво – це завжди нова дійсність, митець своїм твором лише відкриває шлях до цієї дійсності.

У різні історичні епохи мистецтво було виявом духовного буття людини, творенням нової реальності, своєрідним виразом повноти буття. Завдяки мистецтву ми маємо “духовні портрети” різних історичних епох.

Мистецтво – це вияв людської уяви, це творення нового, ще небаченого чи повторення відомого, такого, що є у природі, житті, чи у самому мистецтві, але це завжди творення, творчість. Твір мистецтва завжди вимагає “співтворця”, глядача з його зосередженим проникненням у твір. “Читаючи” твори образотворчого мистецтва, у реципієнта мислення не відривається від уяви та переживань, а разом з ними і через них він засвоює світ в художньо-образній формі. Нашим завданням є уміння розуміти мову мистецтва, адже мовою мистецтва зокрема людство веде споконвічний діалог із Всесвітом.

1. Аверинцев С. Софія – Логос. Словник. 2-ге видання. – К.: Дух і Літера, 2004. – 640 с.

2. Г.-Г. Гадамер. Класична і філософська герменевтика. // Г.-Г. Гадамер. Герменевтика II. Істина і метод. Том 2. – К.: “Юніверс”, 2000. – 478 с.

3. Кушнір М. Велич мистецтва і відродження культури // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. Випуск 39–40. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – 800 с. – С. 188–208.

4. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: Навчальний посібник. – К.: “Ексоб”, 2000. – 208 с.

5. Свєрстюк Є. Собор у риштованні // Свєрстюк Є. На святі надій: Вибране. – К.: Наша віра, 1999. – 784 с. – С. 35–95.

6. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.

7. Скуратівський В. Мистецтво // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 380–381.

8. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естет. переживання / Пер. з пол. В. Корнієнка. – К.: “Юніверс”, 2001. – 368 с.

9. Черепанова С. Християнський світогляд і духовність людини // Кривач Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. Українське мистецтво: Навч. посібн.: У 3 ч. / Передмова проф. С. Павлюка. – Ч. 2. – Львів: Світ, 2004. – 268 с. – С. 46–72.

10. Ясперс К. Психологія світоглядів / З нім пер. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012